

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШАСВАРІ Заргуна

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АГРЕСИВНОСТІ
/НА МАТЕРІАЛАХ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ АФГАНІСТАНУ/

І9.00.01 - загальна психологія, історія психології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата психологічних наук

00778483 (.)

Дисертація в рукописі.

Робота виконана в Київському університеті ім.Тараса Шевченка.

Науковий керівник

- доктор психологічних наук,
професор Білявський І.Г.

Офіційні опоненти:

- доктор філософських наук,
професор Левчук Л.Т.- кандидат психологічних
наук, науковий співробітник
Титаренко Т.М.

Провідна організація

- Київський лінгвістичний
університет.Захист відбудеться "21" лютого 1995 р. о 12 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради ДО 68.18.19 в Київському університеті ім.Тараса Шевченка за адресою: 252601, Київ, ГСП - І, вул.Володимирська,64.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "20" січня 1995 р.Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат психологічних наук

Т.С.Кириленко

00778483 - 100 - 1995.05

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. З великим калем ми констатуємо все більш зростаючу агресивність людини Нового часу. Але ж, на наш погляд, найбільш шортокі та витончені її форми є стороннім, і, на жаль, необхідним продуктом цивілізаційних процесів з їх урбанізацією, створенням нових життєвих укладів, соціальних стратифікацій, та інш. Парадоксально, але світові релігії, основу яких, як відомо, складають прагнення до добра і справедливості, свою програму стверджували мечем. Досить згадати криваві та тривалі релігійні битви, на кажучи вже про революції, громадянські війни за територію, політичні впливи, тощо. Особливу форму складає агресивність злочинного світу, як неминучий супутник цивілізації.

Проблема агресивності надзвичайно актуальна для Афганістану, вже багато років до основ зворушного братовбивчої війною, спровокованою великою, на той час деспотичною державою. І, якщо спочатку боротьба афганського народу була освячена прагненням свободи, то сьогодні, коли іноземні війська пішли, вона розгортається з новою силою, але тепер вже за владу над знедоленим народом. Треба також зважити на загальну соціальну та психічну картину цих подій: феодальний уклад життя, звичаї та устої, особливості, що треба чітко виділити, психіки. Що ж стосовно цивілізаційних процесів сучасності, вони лише поверхово торкнулися соціальних відносин у дуже незначній частині афганської інтелігенції, що повірила в можливість насадження реформ силою. Сьогодні вона гірко розплачується за спробу підкорити історію, Прискорити її розвиток, змусити перескочити через певні етапи. Хоча дисертація базується на новітній історії Афганістану, але

питання, які вона розглядає, стосуються народів всієї землі. Сьогодні, коли народи не ведуть між собою глобальних війн, агресія все ж таки тліє у міжнародних чварах, шаленім націоналізмі, міжконфесійному суперництві.

Зрозуміло, кожний народ має свої особливості, але психологічна основа агресивності у всіх однакова.

В сучасній психології існує велика кількість робіт, в тій чи іншій мірі, присвячених проблемі людської агресивності, починаючи філософсько-антропологічними осмисленнями і закінчуючи безліччю експериментальних досліджень. Крім цього, є ще один аспект, який ми називаємо культурно-історичним, дуже мало висвітлений, на наш погляд.

У своїй дисертації ми спробували головну увагу приділити культурно-історичним основам агресивної поведінки, опираючись, головним чином, на події новітньої Афганської історії. В цьому ми бачимо новизну та актуальність заходжуваного дослідження.

Метод дослідження є розгляд агресивності з історично-психологічному плані, в якості породження і прояву певної культури.

Завдання дослідження:

- Вивчити психологічну літературу, присвячену проблемі людської агресивності, зробити спробу класифікувати її потік.
- Визначити методологічні засоби теоретичного аналізу агресивності, як історико-культурного явища.
- Розглянути джерела та конкретні прояви агресивної поведінки в подіях афганської сучасності.

- Розробити деякі рекомендації стосовно подолання агресивності в конфліктних соціальних ситуаціях, виходячи з аналізу новітньої історії Афганістану.

Методологічної та теоретичної основов дослідження

стали роботи Л.С.Виготського та його історичної школи; праці представників французької історичної школи "Аналіз" та "історичного синтезу" /М.Блока, Л.Февра, Г.Берра, Р.Мандру та інш./ І.Мейерсона, Ж.-П.Вернана, а також американських психоісториків Д.Ханта, Г.Гілберта, Е.Еріксона та інш.

Головним методологічним джерелом для нашого дослідження була концепція історичної психології, розроблена І.Г.Білявським. Важливими являються його розробки методологічних принципів історичної психології, такі як принцип єдності психіки та культури, а також принцип історико-психологічного генезиса особистості. Провідним тут виступає "оложення про загальний порядок генезиса психіки, визначеності соціально-термінуваних тенденцій, їх зв'язку та послідовності етапів, яких, особливо підкреслено, не можна уникнути чи форсувати.

Принцип історико-психологічного генезиса особистості стає особливо важливим у зв'язку зі ствердженням положення про особистість, як суб'єкт історії. Він заснований на ідеї про історичну мінливість людської психіки. При цьому під психікою розуміємо єдність психічних технік, що забезпечують діяльність в її пізнавальних, емоційних і волевих аспектах, а особистість - структура, здібна наповнити цю діяльність конкретним змістом. У зв'язку з цим підкреслюється діалектичний взаємозв'язок між ними як формою та змістом, як загальним та історично обмеженим.

Представлені методологічні принципи дали нам змогу сформулювати основну гіпотезу роботи - про культурно-історичну природу людської агресивності. До того, як всяке інше психічне явище, вона представлена в якості прояву системи соціальних відносин, рівно як і механізм і функція мозку.

Разом з тим, слід відрізнявати агресивність як рису характеру. В цьому випадку вона є результатом індивідуального онтогенетичного розвитку, якості особливостей соціалізації конкретного індивіда. Ми ж розглядаємо агресивність, виникаючу в онтологічному просторі історії. Як наслідок, що належить до родової суті людини, як процес присвоєння ним колективного історичного досвіду, що розповсюджується на виникаючі на цій підставі психічні особливості людини певної історичної епохи. Це в свою чергу означає, що агресивність може бути досліджена на шляху до порозуміння генезису загальних форм відображення та перетворення світу, розвитку суспільства, інакше - всесвітньої історії.

На захист виносяться наступні основні положення :

1. Вивчення агресивності у ключі історичної психології є визначним у розумінні цього складного явища психічного життя людини.

2. Як культурне явище агресивність є наслідком виникаючих у суспільнім розвитку різного роду припущень та заборон, підтримуваних соціальними механізмами: суспільнім контролем за відхиленням поведінки, відсутністю умов для виникнення тих чи інших форм психічної діяльності, неможливістю їх широкого соціального відтворення.

3. Психологічною основою для виникнення агресивності є дихотомія "Я" і "Ти", що з'явилась у глибокій давнині.

4. Агресивність у сучасних умовах в історико-психологічному плані в значній мірі є наслідком нерівномірного соціально-культурного розвитку психології народів і виникає при цьому культурної, в тому числі - насильної, експансії більш розвинутих в цьому розумінні суспільств. Як приклад можна навести Афганістан.

Методами дослідження були: 1. Вивчення історичних документів і аналіз пам'яток культури. 2. Вивчення основних, головним чином, культурно-історичних напрямків в дослідженні психіки людини. 3. Культурно-історичні антології. 4. Свідчення очевидців афганських подій, в тому числі - свій особистий печальний досвід.

Значення заходжуваного дослідження, на наш погляд, полягає в подальшому розвитку історичної психології, у спробах з її позицій провести аналіз такого складного психологічного явища як агресивність.

В практичному плані наша дисертація, сподіваємось, може стати деякою основою для створення розумної політики в між-державних стосунках.

Апробація роботи: на засіданнях кафедри загальної та соціальної психології Одеського держуніверситету ім. І.І. Мечникова у 1992-1993 роках.

Структура дисертації: Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, який нараховує 117 наменувань. Зміст роботи викладено на 108 сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, його предмет, мета та завдання, розкривається наукова новизна та практична значущість роботи, наводяться основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Проблема агресивності в сучасній психології" дається огляд наукових теорій та підходів до проблеми агресивності. Ще раз підкреслюється, що агресивність розглядається не як особлива якість характеру, а як культурно-історичне явище, як одна з психологічних сторін соціальних процесів.

Незважаючи на велику кількість та різноманітність теорій і підходів до проблеми агресивності, можна виділити два глобальних в цьому розумінні напрямку. Один розглядає агресивність як явище, генетично вбудоване в психіку людини, другий — як соціальний феномен.

Серед теорій, що ьбачають в агресивності біологічне явище, першою справедливо назвати теорію З.Фрейда, яка справила суттєвий, якщо не вирішальний вплив на розвиток досліджень агресивності в усьому світі.

До теорій такого роду відносяться вчення Mc Dougal'a про інстинкти; теорія фрустрації-агресії CoIIard'a, теорія інстинктивного гальмування агресивності /К.Лоренц/. Концепція "двох інстинктів", про які кажуть біологи, лежить в основі поглядів на агресивну поведінку L.S.B. Leakey, а також одної з останніх теорій агресивних імпульсів S.Feshbach'a.

Говорячи про позитивні функції агресії, автори цих теорій гагають, що у людини вона має організуюче та динамізуюче значення.

Конкретна роль агресії в індивідуальній поведінці залежить від визначення агресії, яке використовується автором тієї чи іншої теорії.

Прихильники розглядання агресивної поведінки як потягу в підсумку створюють схожі між собою теорії. Їх об'єднує ствердження про існування в організмі готового репертуару реакцій та актів поведінки, що мають свої постійну мету та незмінний напрямок, та постійно прагнуть до прояву в поведінці. Тут наголошується наголошується на внутрішньому жорсткому "програмуванні", організму, незалежно від зовнішніх постійно мінливих факторів. При цьому характерною є тенденція переносити властивості поведінки тварин на людину. З наслідку цього чаявне досить часто виникає невідповідність між спостереженими фактами та результатами наукових досліджень, вказуючими на те, що агресивна поведінка зовсім не є закономірним і необхідним елементом поведінки особистості. Але головне, з чим не можна погодитися — це виникає на основі цих поглядів уявлення про людське суспільство, в якому агресивність виступає постійним і пригодним засобом людського існування. Все, що можуть запропонувати прихильники біологічної зумовленості агресивності для її елімінування — це різного роду сублімації агресивних потягів і вклячення їх в систему "служіння суспільству" через навчання людини засобам регулювання агресії, різного роду критичі, інтелектуальної експансії та інші.

Аналізуючи біологізаторські теорії, треба, на наш погляд, пам'ятати, що вони не відкидають певного впливу середовища, різних соціальних ситуацій на агресивну поведінку. Але ж мова іде про межі цього впливу. Для них біологічне є визначним.

Ми гадаємо, що в цьому випадку мова може йти про деякі "біологічні рамки", чи біологічні основи цієї поведінки. Саме в цих межах слід, на нашу думку, шукати рішення проблеми. А саме питання про первісність чи вторинність біологічного або соціального все в більшій мірі стає чисто академічним.

Серед теорій, акцентуючих увагу на зовнішніх, соціальних факторах агресивної поведінки, найбільше поширення має концепція фрустрації. Відхиляючи біологічні теорії Т.Доллард, Н.Міллер, О.Морер, Р.Серс припустили, що причиною агресивної поведінки є раніше пережита фрустрація. Їх теорія носить назву фрустрації-агресії і вдало поєднує психоаналітичні та біхевіористські погляди. Крім приведеного тезису було висунуто положення, що результатом всякої фрустрації є агресія. Пізніше, базуючись на численій кількості експериментальних досліджень, Міллер з'ясував, що фрустрація стимулює ряд різноманітних способів поведінки, і одним з них є агресія. Згідно з теорією фрустрації-агресії сила побудження до агресії прямо пропорціональна розміру переживаної фрустрації. Разом з тим існують причини, що стримують фрустрацію. Це, перш за все, очікуване покарання агресивної поведінки. Форма агресії залежить від стійких навиків реагування і може бути як відкритою, так і прихованою.

Автори теорії приділяють увагу механізмам стримування агресії. Вони вживають термін "опосереднена агресія", маючи на увазі такі три значення: зміна агресивної поведінки, при одному об'єкті; зміна об'єкту при тій самій формі; агресія, проявляюча себе в агресивних мріях та думках.

Важливим елементом теорії є розглядання можливості розрядки агресивного потягу. Генеральна її положення заключене в тому, що кожен акт агресивної поведінки зменшує потяг до агресії. Автори стверджують, що в рівній мірі безпосередня та опосередкована агресія, а також самоагресія – якщо вони мають прояв в поведінці – зменшують силу агресивного потягу, викликаного фрустрацією.

Одним з перших психологів, які займалися експериментальним дослідженням фрустрації, був С. Розенцвейг. Він створив типологію фрустраційних ситуацій і способів реагування на них. На цій основі був розроблений його знаменитий тест. Разом з тим, його теоретичні погляди не так відомі. Розенцвейг увів положення про толерантність до фрустрації та зв'язав його із способом реагування на фрустраційну ситуацію.

З точки зору даних сучасної психіатрії та психології головним з недоліків Розенцвейга є дуже ортодоксальний підхід до ідей класичного психоаналізу. Всі причини психічних відхилень він вбачає в одержанні особистістю фрустраційним досвідом. Разом з тим, необхідно відзначити, що багато положень і термінів, введених Розенцвейгом увійшли як необхідна тканина в сучасну психіатрію та психологію.

Теорія фрустрації потребує її розгляду з позицій регресії, під якою розуміється повернення до способів поведінки, що відносяться до минулого / найчастіше – до дитинства/. Проблема регресивної поведінки була детально досліджена американськими психологами Бейкером, Дембо, Левіним. Фрустрація може реалізувати себе в різного роду фіксаціях /Майер/, а також у формі депресії /Канчелл/.

Можемо стверджувати, що незважаючи на різницю у дефініціях розглянутих теорій, фактором, їх поєднуючим, є положення про те, що фрустрація викликає агресію. Разом з тим слід вказати на фактори, що посилюють агресивну поведінку. До них, перш за все, треба віднести загрозу "ЕГО". І, нарешті, в розглянутих теоріях існує проблема мимовільної, ніби то "використаної" фрустрації. На гадку більшості авторів, мимовільна фрустрація частіше всього викликає агресивну поведінку.

Надзвичайно важливою є проблема механізмів агресивної поведінки. Її розглядають деякі найновіші теорії. Так Бусс гадає, що не тільки фрустрація викликає агресію. Існує цілий клас агресивних реакцій інструментального порядку, в яких негативна поведінка виступає лише засобом /не метою/ задоволення мимовільних потреб.

Безсумнівна позитивна якість поглядів Бусса є прагнення поєднати мету та спосіб агресивної поведінки. До недоліків, на нашу думку, слід віднести риси біхевіоризму: лійнійність, ігнорування біологічних детермінант поведінки та інш. Варті уваги модифікації, які ввів в теорію "фрустрація-агресія" Л.Беркович. Він показує дві додаткові змінні: гнів як специфічну для агресії емоцію, та інтерпретацію ситуації фрустрованою особистістю. Емоційна реакція /гнів/, викликана фрустрацією, створює потенційну готовність до агресивної поведінки. Але стан готовності до агресії може виникнути і без фрустраційних станів. У цих випадках вона виступає як наслідок присвоєння навиків агресивної поведінки. Ці погляди Берковича безсумнівно представляють суттєву альтернативу важливішим теоріям агресивної поведінки.

Ця частина теоретичного огляду завершується викладанням поглядів А.Бандури та Р.Уолтера. Виходячи у своїх перших роботах з класичних положень теорії "фрустрації-агресії", вони в подальшому акцентували увагу на процесі соціального навчання і розвитку агресивності людини, і відкинули цю теорію повністю.

Бандура головним чином займався розвитком агресивної поведінки дітей і одержані результати переносив на дорослих. Але ж є усі підстави гадати, що вони суттєво різняться між собою. Погляди Бандури - це скоріш спроба представити проблему агресивності з позицій теорії соціального навчання. Замість теорії фрустрації-агресії він представив дві інші концепції, стосовно походження агресивності - механізм навчання шляхом імітації, і так названу теорію сильних реакцій.

Погляди Бандури не стали єдиною теорією, але незважаючи на недоліки, вони є безсумнівним внеском в розуміння агресивності як явища зумовленого соціальними обставинами.

Загальним недоліком, розглянутих теорій, на наш погляд, виступає те, що вони не ураховують культурно-історичний фон, на якому реалізує себе агресивна поведінка, тим більше, якщо це стосується поведінки цілого народу чи у всякому разі значної його частини. Це викликає необхідність знову звернутися до фрейдистського напрямку у психології, але вже з культурно-історичних та соціально-психологічних позицій. З цього приводу більш детально розглянуті роботи З.Фрейда "Масова психологія та аналіз людського "Я" та "На тім боці принципа насолоди".

В цих роботах він велику увагу приділяв соціальним факторам агресивної поведінки, зокрема, психології натовпу, масовій свідомості, тощо. Згідно Фрейда, індивід, входячи в натовп,

"психологічну масу", приєднується до колективної душі, яка стирає індивідуальні відмінності, позбавляючи людей їх своєрідності. Таким чином, засновник психоаналізу зводить проблему до основних положень своєї теорії, зокрема до несвідомого та його значення в психічному житті людини. Далі Фрейд розглядає такі якості натовпу як почуття непереможної сили та безвідповідальності; феномен взаємної індукції; підкреслює схожість масової душі з душою примітивної людини. Універсальним принципом соціальної поведінки він вважає своєрідне сполучення сексуальних прагнень з агресивністю. На думку Фрейда, конфлікт між агресивністю та прагненням до життя є, скоріш усього, неопозбувним.

Соціальні впливи виступають тут як можливі фактори гальмування деструктивних форм поведінки. Культура, по Фрейду, може бути спрямована на регресів сексуальності й тим самим сприяти зниженню агресивності. Але при цьому, гублячи свою еротичну основу, агресивність набуває характер універсального механізму завдяки вродженого нахилу людини до злоби, агресії, руйнування.

Нам уявляється сумнівним просте перенесення закономірностей психіки індивіда на соціальні явища, зокрема на війну. На наш погляд, війна - це соціальне явище, експлуатує психічні особливості людей, але те саме можна сказати і з приводу будь-якого соціального прояву психіки людини. Крім того, погляди Фрейда на механізми війни важко віднести до громадянських війн, де дуже важко простежити прагнення зберегти особистісного "Я" і перенесення вини на інші народи. Правда, в Афганістані в громадянській війні воюють представники різних народів, і це ще більше ускладнює соціально-психологічне становище в цій країні.

Соціальні аспекти вчення Фрейда дають нам привід звернутися до неофрейдизму, для якого прагнення вести основні ідеї психоаналізу в соціальний контекст є головною науковою тенденцією. В найбільшій мірі це виразилося у спробах вивести основні рушійні сили психіки за рамки інстинктивної сфери. Фрейд стверджував, що людська поведінка зумовлена прагненням задоволення органічних потреб /інстинкт життя/ і прагненням руйнування, а.ресії, яке спочатку спрямовується на зовнішній світ, але через суспільні заборони звертається на самого індивіда /інстинкт смерті/. Ослаблення соціальних заборон чи їх повна відсутність залишають людину на рівні зовнішньої агресії. Не вдаючися в подробиці вчення Фрейда, можна припустити, що руйнівні війни, міжнародні свари, злочинне свавілля в державах посткомуністичного періоду в якійсь мірі вписуються у фрейдистські соціальні схеми.

Про ілюзю класичному фрейдизму представники неофрейдизма відхиляють головний тезис Фрейда про певинну асоціальність людини, його природну агресивність.

Найбільш відомими неофрейдистами є Е.Фром, К.Хорні, А.Кардінер, Г.Саллівен. Їх погляди сформувалися в наслідок синтеза психоаналізу з американською соціологічною та етнологічною школами.

Критикуючи положення Фрейда про взаємодії особистості та суспільства, неофрейдисти вихідним пунктом свого аналізу беруть соціум, культуру і розглядають в цій системі мікосоцістисні відносини. Концепція несвідомого залишається тут, безсумнівно, основою психічного життя людини. Але замість відомих фрейдистських комплексів пропонуються інші, що вини-

кають у взаємодії реальної особистості з реальними соціальними стосунками. Це відома фромовська "втеча від свободи", "прагнення безпеки" та інші. Але й ці комплекси містять у собі ті ж самі механізми мазохізма і садизма, руйнування і підкорення. Навіть пояснення таких соціальних явищ як нацизм, тоталітаризм, тощо, здебільшого пов'язуються з психологічними закономірностями, скажімо, перевагою садомазохістських тенденцій. Але ж відоме положення марксистської філософії про неможливість психологізації суспільних відносин відіграло, на нашу думку, досить негативну роль, виключаючи психологічні фактори із спектру закономірностей історико-соціального існування людства.

Далі в цій частині роботи більш детально розглянуті погляди Е.Фрома, А.Адлера, у якого місце лібідо в психіці займає прагнення влади, К.Юнга, з його положенням про індивідуальне та колективне несвідоме та архетипи.

Завершуючи огляд різного роду поглядів на агресивну поведінку, вважаємо можливим зробити деякий підсумковий висновок.

Поверше, про надзвичайну складність нашої проблеми свідчать різноманітність ідей, поглядів і теорій, присвячених дослідженню агресії у людини. Головні напрямки цієї проблеми: 1/ безпосередньо пов'язують агресію зі спадковими формами поведінки; 2/ розглядають її як результат соціального навчання; 3/ шукають компроміс між спадковістю і соціальним навчанням. Ми підтримуємо цю третю точку зору, гадаючи, що спадковість складає фундамент агресивних дій людини, але її форми, способи, інтенсивність - це наслідок соціальних умов, культури народів.

сформувалася на певнім соціально-економічному фундаменті. Таким чином, та обставина, що до агресивних дій звертаються всі народи, свідчить про їх загальний біолого-історичний фундамент, але, якщо можна так сказати, індивідуальні відмінності є відмінностями культури.

У другому розділі "Психолого-історичні основи агресивності в сучасному Афганістані" подається нарис історії та народонаселення Афганістану; простежується початок громадянської війни, внаслідок намагання малочислової афганської інтелігенції, яка тільки народжується, запровадити ряд радикальних реформ, що були підтримані могутньою сусідньою державою, замість поступового та послідовного втілення нового; підвищення культурного рівня народу в рамках традицій і переростання цієї війни в типово релігійну середньовічну війну.

На нашу думку, насильне відношення до історії викликає соціальні катастрофи в усіх кутках земного мешкання людини.

Ця проблема розглядається в роботі в психолого-історичному плані, який необхідно містить аналіз культури народу. Психолого-історичний підхід до культури розроблено І.Г.Білявським, який продовжив традиції французької психологічної школи. Представлені в цій частині роботи теоретичні положення конкретизуються слідуєчим чином:

Оскільки сучасний Афганістан знаходиться на феодальному рівні соціального розвитку, неможна говорити про цілком сформовану загальну для всього населення культуру. В більшій мірі тут характерні локальні для різних частин Афганістану особливості культури. Це пояснює труднощі, що виникають при іден-

тифікації" особистості афганця з певною культурою, загальною для всього афганського суспільства. У цьому зв'язку класова боротьба в умовах афганської війни не має вирішального значення. Скоріше це боротьба культур.

В умовах Афганістану "соціальні інститути психіки" також не відіграють інтегруючої ролі. Єдиним соціальним інститутом, що найбільше інтегрує психіку афганського народу, виступає іслам, але і він не може охопити всі конкретні та різноманітні форми психіки, що реалізує себе в соціальному житті.

Уявляється, що центральне ядро, від якого відходять на периферію організуючі впливи, ще не зовсім сформоване, і це вирішальним чином впливає на державний лад сучасного Афганістану. В ньому мало розсудливості, тобто логіки, і багато емоційності. Зловісною особливістю афганських подій є те, що соціальні катаклізми, які властиві Новому часові, звалилися на народ, що по своєму суспільному розвитку знаходиться на рівні Середньовіччя. Звідси і кривава безпощадність релігійних війн, кланова боротьба за владу, племінний розлад, інакше казучи, весь набір, який характеризує середньовічний агресивний конформізм.

У першому параграфі цієї частини дається поняття психовлади, та розглянуті її прояви та значення в сучасному Афганістані. Підкреслено, що в існуючих умовах вона, зосередилась у авторитеті особистості численних "вождів", породжує агресивний конформізм, девіантну поведінку і просто безглуздя - якщо порівняти його із загальнолюдськими нормами поведінки.

Другий параграф містить розгляд ісламу як релігії і способу життя афганського народу. Стабільність та міцність тради-

ційної мусульманської культури суперечать цінності соціальної творчості. Саме тому вона дала таку відсіч спробі вторгнення іншої традиційної культури, яка у своєму більшовистському обличчі, прагне до руйнування старого світу. Отже агресію, що так шалено проявляється в громадянській війні, разом з усім іншим поріджено сут чокв протилежних культур. В наслідок цієї сутички утворилися два ворожнечих замкнених кола, які стверджують свою історичну "правоту" своїм зброю. Ми гадаємо, що вимушена взаємодія і разом з тим, протистояння культур має свої закономірності, які й розглядаються у третьому параграфі цієї частини.

Це явище більш широке, ніж класова боротьба, як його висвітлює марксистська теорія. В даному випадку мова не йдеться про усвідомлений ідеологічний конфлікт, а про сутичку двох життєвих основ, двох різних за своєю суттю менталітетів. Гадаємо, що тут містяться психологічні основи мусульманського екстремізму, якому також приділяється певна увага у цьому параграфі роботи.

Агресивність, що стала способом життя для значної частини, афганського народу, і так чи інакше торкнулася більшої його частини, породила особливий психологічний тип агресивної особистості. Психологічна ситуація погіршується також тим; що агресивні дії зумовлені боротьбою та суперництвом різних внутрішніх угруповань. Виникає ніби-то подвійний посилений конфлікт - зовнішній та внутрішній.

Все, що відбувається в Афганістані, постає загальним за своїми масштабами дисонансом між здоровим глуздом і його відсутністю; між неосвіченістю і знанням; між темним консерватиз-

мом і спробами рушити до прогресу; між моральним злом і добром; між локальною правдою і прагненням загальнолюдських цінностей.

Представлені в роботі матеріали дозволяють зробити слідуючі висновки:

1. Близьке до завершення ХХ сторіччя характеризується психолого-історичними катаклізмами. Очевидно, в цьому сторіччі людство завершує певний психологічний цикл агресивності. З підстави гадаєч, що слідуючі сторіччя стануть сторіччями ремісії та поступового її згасання.

2. Оскільки людина є біологічною істотою, біологічні основи агресивності як один з основних механізмів виживання безсумнівно складають компонент його генетичного коду.

3. Первісна агресивність не має соціальної спрямованості. Вона не може бути класифікована як добро чи зло. Повторюємо, це біологічний по суті механізм виживання.

4. Агресивність, властива людській особистості - це наслідок ранньої соціалізації, входження її до світу культури, де задоволення потреб, що лежить в основі активності особистості, згідно зі своїм способом, надбуває соціального характеру. Це в повній мірі відноситься до агресивності як однієї з глобальних стратегій людської поведінки.

5. В якості прояву культури агресивність своїми психологічними механізмами має підтримування певних її норм, боротьбу проти них, прагнення встановити нові норми.

6. При цьому агресивність розглядається як один з історично заданих засобів людського існування. В цьому полягає суть історико-психологічного підходу до явища агресивності.

7. Основу агресивної поведінки складають фрустраційні процеси як суперечності між бажаним і можливим. "Агресія-фрустрація" може реалізувати себе в усіх проявах психічної діяльності.

8. В Афганістані "агресія-фрустрація" досягла загально-національного розміру, набула стійкий антагоністичний характер. Вона була спровокована авантюристично настійними керівниками, які під прикриттям ніби-то прогресивних реформ прагнули влади. Їх дії були підтримані могутньою комуністичною державою. Останнє викликало відповідні дії інших держав, що керувалися своїми особистими інтересами.

9. Психолого-історичною особливістю "агресії-фрустрації" в Афганістані стало те, що мусульманську країну, яка досягла тільки рівня родово-племінних стосунків, спробували спрямувати до шляху чужих її народів і пертворень та культурних цінностей.

10. Це було сприйнято як загроза ісламу і було використано правителями, що знаходилися "на тому боці барикад".

11. Боротьба за "рятування" ісламу одразу ж перетворилася на громадянську війну на священній джихад тих, хто воявав за "чистоту" ісламських ідей. На війну закликали примітивні гасла, які гаряче сприймалися ватовпом. Корисливі, в більшості антинародні інтереси вождів досить яскраво підтверджуються тою обставиною, що "безбожна" армія пішла, і, здається, зник первісний привід війни, а кров летить й далі.

12. Досить суттєвим психолого-історичним фактором виступає те, що в Афганістані використовувалася сучасна зброя, яка дозволяє вбивати на великій відстані, і психологічно знімає відповідальність особистості за вбивство, а також фатальне ставлення мусульман до смерті, зокрема, смерті в ім'я ісламу.

13. Багаторічна війна на території Афганістану створила нову для мусульманського світу особистість – агресивного і конформного невротика. Головними її прикметами є підвищена сензитивність, зниження інтелектуального рівня, однозначність емоційної сфери і, разом з тим, психічна нестійкість, підвищена тривожність. І це все на загальному фоні деперсоналізації, агресивності і конформізму.

14. Гадасмо. Афганський кризис містить в собі економічні, політичні, соціальні складові, але найбільш важливим його компонентом є психологічні причини, джерела яких – у посягненні на одвічні устої народу, його ментальність, прагнення зовнішніх сил прискорити хід його історії.

У XX сторіччі ми зустрічаємось з історичною ситуацією, в якій народи живуть ніби-то в різному часовому просторі. Це не може не стати джерелом соціальних фрустрацій, і як наслідок, глобального дисонансу, в якому народи стверджують свою "правоту" силою зброї.

Сьогодні попереду замайорів ледь видний світ надії на те, знесилена війною проста людина Афганістану під час коротких перепочинків між боями поступово позбудеться масових інстинктів, і знову поверне собі індивідуальність і гідність селянина, ремісника, торговця – усіх тих, хто складає основу гордого й трудящого народу Афганістану.

Головною умовою поліпшення соціальних відносин є повернення людей до мирних звичних занять. І лише тоді можна почати перетворення у країні: відновлення зручної нованої економіки, культурних традицій, колективної психології народу, ігнорування його традиційної ментальності. Це шлях поступового психологічного відродження, на якому необхідні пізнавальний консенсус, або кропітка освітня робота, консолідація на основі пози-

тивних цінностей Корану; заохочування до мирних колективних та індивідуальних зусиль, спрямованих до відродження країни на принципах добра, справедливості та милосердя; зближення з іншими народами, повага до їх культури і традицій.

Основний зміст роботи викладено в таких публікаціях:

1. Изучение агрессивного поведения детей от рождения до школьного возраста. Материалы научно-практической конференции.- Кабул.-1987. - с.60-61.

2. Историко-психические аспекты агрессивного поведения.- Одесса.-1994.- 16 с. /депонована/

3. Проблема агрессивного поведения в современной психологии.- Одесса.-1994.-12 с. /депонована/

x   y   x

Шасвари Заргуна "Историко-психологические основания агрессивности /на материалах новейшей истории Афганистана/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии. Киевский университета им.Тараса Шевченко.

Защищается научная работа, содержащая историко-психологический анализ явления человеческой агрессивности и ее проявлений в событиях современной истории Афганистана.

Установлено, что:

1. В качестве явления культуры агрессивность своими психологическими механизмами имеет поддержание определенных ее норм, борьбу против них, стремление к установлению новых норм.

2. Основу агрессивного поведения составляют фрустрационные процессы в качестве противоречий между желаемым и возможным. В Афганистане "агрессия-фрустрация" достигла, обденационального масштаба, приобрела устойчивый антагонистический характер, что явилось причиной появления новой для мусульманского мира личнос-

ти - агрессивного и вместе с

AB 31.760
Ав 31.760

4. Наиболее важным компонентом, являются психологические причины, истоки которых - в посягательстве на устои народа, его ментальность, стремлении внешних сил ускорить ход истории.

Ключевые слова: агрессия, культура, война, ислам, Средневековье.

Shavary Z. "History-psychological Basis of Aggressiveness (on the New Afghan History Materials)"

The thesis for Master's degree of Psychology, speciality 19.00.01 - common psychology, history of Psychology. Kiev University after F. Y. Shevchenko.

Scientific research contains history-psychological analysis of human aggressiveness and aggressive phenomena in modern Afghan history. Substantial research proves:

1. The support of certain cultural standards, fighting against them and efforts to set a new norms are mechanisms of the cultural phenomenon of aggressiveness.

2. Basis of aggressive behavior are frustration processes as a contrast between the wish and the possibility. The "Aggression-frustration" have reached to the national scale in Afghanistan and have taken stable antagonistic character. That have been a reason of arising of the aggressive and conform neurotic personality in Islam world.

3. The most important component of Afghan crisis is psychological causes, comes from the encroachment upon people's foundations, mortality, from external forces efforts to accelerate historical movement.

Key words: aggression, culture, war, Islam, Middle Ages.